

نگاهی به فضاهای عمومی شهر همدان (میدان امام خمینی)

□ حامد عباسی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری

با پوشش فلزی هستند که ۱۲ تابلو، به نام ۱۲ پیشوای دینی شیعیان در کنار این دوازده گنبد جای داشته است. (فاطمی، ۸، ۱۳۸۰)، چون شکل شعاعی با شکل ارتباطی همراه است؛ بنابراین در فاصله ۸۰۰ متری مرکز شهر یک کمر بند ارتباطی به صورت رینگ بین شش خیابان اصلی با شعاع‌های مختلف احداث گردید. پس از آن خیابان‌های دروازه قزوین در شمال شرق خیابان شریعتی (داریوش) در جنوب غرب در سال ۱۳۱۷ (هـ ش) احداث گردید. امروزه، میدان امام در مرکز شهر همدان واقع است. طرح شهر از سادگی و در عین حال از زیبایی خاصی برخوردار است. طرح شعاعی همدان شبیه یک دایره می‌باشد و علت آن وجود تپه‌ی باستانی هگمتانه (پایتخت سلسله‌ی ماد) در امتداد خیابان اکباتان؛ همچنین تپه مصلی است که اجازه‌ی کامل شدن طرح را نداده است. ساختار میدان امام علاوه بر ارتباط مواصلاتی مرکزی به عنوان عنصر هویت بخش به شهر، دارای ابعاد خاصی می‌باشد. ارتباط شعاعی و رینگی میدان با یادمان‌ها، آثار باستانی و میراث فرهنگی که عمدتاً به صورت گرهمایی (میادین) در آمده‌اند، سبب افزایش عملکرد این میدان گردیده است. آرامگاه ابن سینا در امتداد خیابان بوعلی که در مرکز میدانی به همین نام قرار دارد در ارتباط مستقیم با میدان امام است. از طرفی خیابان تختی در جهت جنوب شرق ارتباط دهنده میدان شیر سنگی با میدان امام است خیابان اکباتان که نقش مواصلاتی را به تپه‌ی باستانی هگمتانه ایفاء می‌نماید یکی دیگر از شعاع‌های میدان است. در ضلع شمالی میدان خیابان باباطاهر قرار دارد که در مسیر عبور خود از زیارتگاه امام زاده عبدالله در مرکز میدانی به همین نام عبور کرده، در نهایت به آرامگاه باباطاهر ختم می‌شود. از دیگر اضلاع میدان خیابان شریعتی (عباس آباد) در جنوب غرب است که اتصال دهنده‌ی شهر با تفریحگاه باستانی و زیبایی گنجنامه در دامنه‌ی کوه الوند است و ششمین خیابان میدان، مسیر شهداء است که ارتباط دهنده‌ی شهر با نواحی پیرامونی در شرق است. وجود چنین ساختاری

چکیده

برنامه ریزی و طراحی اصولی و درست فضاهای شهری، مستلزم شناخت الگوی رفتاری- فرهنگی جوامع است. در بررسی رابطه بین فرم و فضا همواره باید به نقش فرآیندی که ما بین این دو برقرار است توجه نمود. فضاهای عمومی شهری تجلیگاه فرهنگ، قدرت، رقابت، تضاد، تعادل و همیاری ما بین دولت، گروه‌های ذی‌نفع، ذی‌نفوذ و مردم است. در این پژوهش ضمن اشاره مختصری به ساختار طرح شعاعی شهر همدان، به بررسی و تحلیل فضای میدان امام، چگونگی عملکرد آن و تا حدودی به جنبه‌های دیداری- ادراکی آن پرداخته شده است. بدین منظور با برداشت میدانی از جدیدترین کاربری اراضی در میدان و خیابان‌های منتهی به آن؛ همچنین به مدد ثبت الگوهای رفتاری با استفاده از دوربین عکاسی، چگونگی برخورد مردم در مقابل فضاهای مختلف مشخص گردید و در پایان مشکلات و معضلات اساسی که عمدتاً ناشی از عدم هماهنگی میان فرم و عملکرد میدان است، شناسایی گردید.

مقدمه

از نخستین طرح‌های شهری که در عصر جدید شهرسازی در کشور به انجام رسید، طرح شهر همدان در سال ۱۳۱۱ (هـ ش) بود. مهندس آلمانی «کارل فریش» طراح، طرح نوین این شهر بود. طرح پیشنهادی کارل فریش ساختن میدانی وسیع به قطر ۱۵۰ متر را در مرکز شهر با شش خیابان وسیع شعاعی پیش بینی می‌کرد. (نظریان، ۱۹۳، ۱۳۷۷) بنای اولیه‌ی میدان به سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۱۲ ایجاد شده است. بناهای اطراف میدان شبیه ساختمان‌های میدان حسن آباد تهران و به سبک باروک (سبکی که در قرن ۱۹ و ۲۰ در اروپا معمول بوده) ساخته شده است. از این میدان شش خیابان سی متری منظم با زاویه‌ی ۶۰ درجه منشعب می‌شود. این خیابان‌ها در محل الحاق به میدان امام خمینی و در دو طرف دارای گنبدهایی

تحوالات و تغییراتی که با عنوان تجددگرایی و مدرنیسم در سیستم اقتصادی- اجتماعی شهرها حادث گردیده است و عنصر خیابان که به عنوان رقیب جدی این مرکز قدیمی تجاری عرض اندام می‌نماید لکن آنچه مسلم است حجم تردد زیاد مردم به بازار برای خرید نیازمندی‌هاشان است؛ بنابراین باید دریافت که بازار و نقش مهم آن در مرکزیت میدان بسیار مهم می‌نماید. برای تحلیل فضای میدان با استفاده از نقشه‌های تفصیلی، کاربری‌های اطراف میدان مشخص گردید و سپس حرکات مردم به وسیله دوربین عکاسی ثبت شده و الگوهای رفتاری مردم در مواجهه با فضاهای گوناگون میدان مشخص گردید. به علت پیچیده بودن رفتار مردم، استفاده از دوربین عکاسی به سبب افزایش دقت و صحت، همچنین اطلاعات نسبتاً جامع و کاملی را که از راه مشاهده دیداری نمی‌توان دریافت، مناسب می‌باشد. از دیگر نکات مهم عکسبرداری این که می‌توان وقایعی را که به طور همزمان در فضا اتفاق می‌افتد مشاهده و روابط متقابل بین آن‌ها را بررسی نمود. برای ثبت عکسبرداری از چهار نقطه میدان به طور همزمان از بالا عکسبرداری شد. فاصله عکسبرداری هر چهار تانیه بود چرا که افزایش فاصله زمانی سبب کاهش دقت ثبت رفتارها می‌شد و عواملی را که دارای سرعت بالایی بودند از کادر خارج می‌شدند بعد از آن عکس‌ها که به وسیله دوربین‌های دیجیتالی ثبت شده بود به کامپیوتر انتقال و سپس به کمک کامپیوتر مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در این پژوهش ساعات اوج حرکت بین ۱۷ الی ۲۰ فصل بهار مورد بررسی قرار گرفته است.

در تحلیل فضای میدان نخستین اولین گام شناخت عناصری است که به میدان هویت داده‌اند. درک این عناصر، ارتباط آن‌ها با هم و نقش فرم و عملکرد آن در تبیین فضای میدان از عامل‌های اساسی به‌شمار می‌روند

به دنبال بررسی‌های انجام یافته مشکلات میدان امام را می‌توان در سه عنوان کلی، ساختاری عملکردی و منظری به شرح ذیل عنوان نمود:

۱- ناخوانایی میدان و وجود نابسامانی در جنبه‌های ادراکی و دیداری به طوری که هنگام ورود به میدان، عابر با نوعی سردرگمی و معلق بودن در فضا روبروست و برای یافتن مسیر وجهت خود ناچار است به کنکاش بپردازد، سوالاتی را بپرسد و در مجموع احساس ناخوشایند و ناامید کننده‌ای به انسان دست می‌دهد؛

۲- نبود علائم کافی و قرارگیری نامناسب نشانه‌های موجود و کارایی ضعیف آن‌ها در هدایت سواره و پیاده به خیابان‌ها و مسیرهای بعدی آن‌ها؛

۳- تراکم بیش از حد فعالیت‌های متعدد و متنوع در اطراف و داخل فضای میدان به طوری که فضای بعضی از کاربری‌ها با شعاع عملکرد آن متناسب نبوده و سبب ازدحام و تراکم جمعیت می‌شود. نزدیکی بازار قدیمی شهر با ساختار ویژه خود سبب افزایش حرکات در مسیر خیابان‌ها و میدان گردیده است. البته منظور این نیست که فضای عمومی میدان باید به گونه‌ای باشد که سبب کاهش هیجان و در اصطلاح روح مردگی در فضا شود بلکه یکی از خصوصیات فضاهای عمومی همان تمرکز، هیجان و شور و شوق است، بنابراین هدف متناسب بودن و تعادل وضعیت

به گونه‌ای باعث می‌شود که انسان در برابر خود چندین راه را بیابد که هر کدام از آنها بیانگر سابقه‌ی فرهنگی و تمدنی کهن است و هر یک از آن‌ها یادآور تاریخی پر فراز و نشیب است که در گذر زمان و عرصه‌ی مکان به فضای شهر همدان غنای خاصی بخشیده است. وجود بازار قدیمی در قسمت شمالی میدان و زیارتگاه باستانی استر مردخای در سمت جنوب غرب میدان در ایجاد نقش برتر میدان امام موثر بوده است. تأثیر خط آسمان و ارتباط آن با رشته کوه واقع در جنوب شهر (لودن) و چشم‌انداز ویژه‌ای که گونه‌ای حس در درون طبیعت بودن را در فضای مرکزی ایجاد می‌کند احساس نوعی هنر محیطی که همان بعد منظر شهر یا هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری فضای انسان ساخت به فضای طبیعی و محیط طبیعی است. (طیبیان، ۱۳۷۷، مقدمه)

موارد و روش‌ها

تحلیل فضای میدان

در تحلیل فضای میدان نخستین اولین گام شناخت عناصری است که به میدان هویت داده‌اند. درک این عناصر، ارتباط آن‌ها با هم و نقش فرم و عملکرد آن در تبیین فضای میدان از عامل‌های اساسی به‌شمار می‌روند. از ویژگی‌های فضاهای عمومی شهر، به ویژه میدان‌ها، وجود عملکردهای متفاوت و متنوع در کنار هم در این فضاهاست. استفاده مطلوب از این فضاهاست مستلزم توجه به موارد زیر است:

الف) تعریف نمودن هر فضا، بر اساس موقعیت جغرافیایی در شهر، موقعیت نسبت به مراکز عمده فعالیت، موقعیت ارتباطی، موقعیت فرهنگی، اقتصادی، تاریخی، موقعیت ادراکی- دیداری: مرکز ثقل محورهای دید عمده و غیره، وسعت فضا، کمیت و کیفیت کاربری‌های اطراف، تراکم ساختمانی و انسانی اطراف، کیفیت ساختمان‌های اطراف، دیگر امکانات و محدودیت‌های فضا.

ب) شناسایی و توجه به کلیت هر فضا در طراحی به این معنی که حدود کلی هر فضا، فرم و هندسه‌ی آن به عنوان یک فضای خاص باید مشخص شده و با توجه به تعریف، هویت، شخصیت و عملکرد آن یک طرح منسجم و کامل برای آن همه ابعاد طراحی در آن رعایت گردد. هر فعلیتی که توسط انسان صورت می‌گیرد، اساساً متکی به فرهنگ است و فرهنگ نتیجه‌ی مقررات نامدون (عرف)، عادات، آداب و رسوم، سنت‌ها، سبک‌ها و شیوه‌های متداول زندگی و قوانین رسمی در طی زمان که باعث پدید آمدن یک رفتار یا فکری خاص گردیده است. بنابراین می‌توان گفت که فرهنگ الگوهای رفتاری را به وجود می‌آورد و سپس الگوهای رفتاری تعیین کننده‌ی چگونگی استفاده مردم از این فضاها می‌شوند. (بحرینی، ۱۳۷۸، ۱ و ۲)

در تحلیل فضای میدان امام باید به قرارگیری و جایگزینی آن در محل بازار قدیمی و تاریخی شهر توجه نمود. بازار شهر هم‌اکنون نیز نقش قابل توجهی از روابط تجاری و بازرگانی را ایفا می‌نماید. ساختار کالبدی بازار به همراه سلسله مراتب فضایی و دسترسی (سراها، تیمچه، کاروانسرا و...) که به هر صنف اجازه فعالیت را در راستای خاص می‌داده است به همراه نقش برتر مسجد جامع (عصر مذهبی، فرهنگی) به ویژه در دوران گذشته سبب رونق اقتصادی و تجمع اجتماعی مردم شهر و حوزه‌ی نفوذ در این منطقه گشته است. در زمان حال نیز با توجه به

وهارمونی است؛

۴- ناسازگاری بعضی از فعالیتها در داخل میدان و خیابانهای منتهی به آن نظیر: (دستفروشی کوپن فروشی، نگهداری و فروش دام و طیور، انبارداری، تکدی گری و ...)

۵- اشغال فضای عمومی توسط مغازه داران، دستفروشیها و دیگر مراکز تجاری و خدماتی؛

۶- به دلیل محیط نسبتاً زیاد میدان معمولاً (پیادهها) از وسط میدان عبور می کنند. این حالت به ویژه در مواقعی که مسیرها به صورت مستقیم از وسط میدان (قطری) یا به صورت کمانهایی در محیط نیم دایره باشد انجام می پذیرد. این ناهنجاریهای رفتاری علاوه بر ایجاد خطر برای پیاده سبب آشوب در حرکت سواره می شود؛

۷- محدودیت فضای پیاده روها به ویژه در محل اتصال خیابانها با میدان (پخیها) به عنوان نقاط مبدا و مقصد؛

۸- استفاده غیر مجاز از فضای سواره توسط عابران پیاده و ورود به فضای سواره و ایجاد اختلال بی نظمی و آشوب در حرکتها، به گونه ای که پیادههای در حال انتظار تاکسی یا در حال حرکت بخش عمده ای از فضای سواره اشغال را می کنند؛

۹- نزدیکی ایستگاههای ورودی و خروجی وسایط نقلیه ای عمومی (تاکسی، اتوبوس) به فضای میدان در شش خیابان منتهی به آن، سبب افزایش تراکم ماشین، جمعیت و افزایش آلودگی صوتی، هوا، منظر و... در فضای میدان گردیده است. این مسأله در بعضی از مسیرها مانند اکباتان که ایستگاههای روستای اطراف نیز در آن قرار دارد بیش تر مشهود است؛

۱۰- وجود موانع گوناگون (ثابت و متحرک) در پیاده روها مانند کیوسکها و صندوقهای اعانه حرکت عابر پیاده را کند و مشکل نموده است این وضعیت موجب استفاده پیادهها از فضای سواره گردیده است؛

۱۱- آلودگی دیداری ناشی از تابلوهای تبلیغاتی مغازهها، عدم هماهنگی بین طول، عرض و ارتفاع آنها، عدم هماهنگی بین سایبانها؛ همچنین طراحی ساختمان جدید (بانک ملی) در ضلع شمالی میدان که با بافت قدیم همخوانی ندارد و نتوانسته خود را در کل طرح جا دهد؛

۱۲- عدم تناسب در طراحی سطحی به گونه ای که فضای پیاده رو در مقیاس با سواره مساحت کمتری دارد. این کمی فضا خود سبب بروز دیگر مشکلات می گردد.

با این اوصاف باید به این حقیقت اشاره نمود با وجود مشکلات گوناگونی که میدان امام دارد. هنوز هم پر کشش ترین نقطه ای شهر محسوب می گردد. به طوری که در طی روز پذیرای بسیاری از مردم است که این امر علاوه بر زیبایی میدان بیش تر از مرکزیت و نقش محوری است که در سطح شهر ایفا می کند.

نتیجه گیری

اصول هویت هر مکان از سه عامل در هم تنیده تشکیل می شود: الف) عوامل مشخص طبیعی و نمود ظاهری آن؛ ب) فعالیتهای مشاهده پذیر و کار کردها؛ ج) مفاهیم یا نمادها (شکوئی، ۱۳۷۵، ۲۷۷) یکی از ساختارهای پنجگانه شهرها، گرما هستند. توجه کافی به این فضاهای عمومی سبب تحرک شادابی و افزایش کارایی و توانمندی

این فضاها شده و بالطبع بر ساکنان شهر اثر مفیدی دارد. بازسازیهای فیزیکی که گهگاهی در قسمت های مختلف میدان انجام می شود به نظر می رسد اگر این بازسازیها با پشتوانه ای بهتر در ارتباط با کل محیط انجام پذیرد اثر سودمندتری خواهد داشت. با توجه به هزینه های سنگین در عملیات های شهری (مسأله ای مالکیت، مصالح، ساخت و ساز، مسائل تکنیکی و فنی، اداری و مالی و جنبه های فرهنگی و روانی آن برای دولت و مردم) آنچه که در بهسازی میدان امام به نظر می رسد بدین شرح می باشد: ۱- با در نظر گرفتن طرح شعاعی همدان و ایفای نقش هسته ای اصلی و با توجه به حمایت کنندگی میدان امام از دیگر گرهای شهری به ویژه در رینگ اول و نقش فرماندهی آن، طرحهایی که برای این منطقه از شهر اجراء می گردد باید نقش تسهیل کنندگی در حمل و نقل، افزایش نیروی جاذبه ای مرکز، حفظ و توسعه نوعی روابط سلسله مراتبی فضاهای عمومی و دسترسی، با شعاعهای مختلف و متناسب (ملی، منطقه ای و محلی)، تقویت نقش اقتصادی بازار، توجه به نقش تاریخی، فرهنگی و اجتماعی آن به عنوان محل تعامل بین دولت و ملت باشد. ۲- برای رفع مشکل ترددی (پیاده و سواره در داخل فضای میدان و مبادی متصل به آن) می توان موارد ذیل را برشمرد:

○ با توجه به قیمت بالای زمین در این منطقه و هزینه های سنگین برای خرید و تعریض میدان و خیابانها و فضای پیاده رو به نظر می رسد که احداث زیر گذر بهترین گزینه برای رفع این مشکل می باشد؛ ○ تعریض و پهن کردن نقاط اتصال میدان با خیابانها (پخیها) به عنوان درجه ای ورود و خروج تا حدود ۳۰ متر به درون خیابانها؛ ○ خروج ایستگاههای شهرکها و روستاهای اطراف از حریم میدان و انتقال ایستگاهها و جایگاههای اتوبوس و تاکسی درون شهری از مبادی ورودی و خروجی و در نظر گرفتن جایگاههای مناسب تر برای ایستگاهها هر فضا با فاصله ای بین ۱۰۰ و ۲۰۰ متر و بر چیدن موانع ثابت و متحرک که باعث ایجاد سد معبر شده اند (دکهها، کیوسکها، صندوقها، گاریهای فروشنده گان و...) و جایابی و انتقال دستفروشها، کوپن فروشها و... به مکانهای مناسبی که قبلاً برای آنان در نظر گرفته شده است؛

۳- در بعد منظر می توان با حذف نشانه های نامناسب و ایجاد نشانه های قوی از لحاظ بصری، دیداری و جانمایی مناسب برای آنها افزون بر کارکرد بهتر، نوعی زیبایی و هارمونی بین عناصر و نشانه های شهری ایجاد نمود از طرفی با نظارتی بهتر و دقیق تر بر تابلوهای تجاری از محل نصب گرفته تا رنگ، خط و نوشتار، طول، عرض و ارتفاع آنان علاوه بر تنوع و زیبایی سبب افزایش نوعی رقابت گردد. باید توجه کرد که راه حل های ارائه شده در سه بعد ساختار، کارکرد و منظر به صورت جداگانه نبوده بلکه به صورت ترکیبی از یک مجموعه ای منظم می باشند و تجزیه ای آنان به جهت شناسایی بهتر است و معلوم است که یک عنصر هم دارای ساخت و سازمان و هم دارای عملکرد و در نهایت دارای شکل و منظر می باشد. راه حل های ارائه شده به صورت کلی بوده و مطمئناً با مطالعات بیشتر بهتر می توان به بهسازی محیط میدان کمک نمود.

امید است دست اندر کاران امر با توجه به اهمیت نقش گره اصلی شهر در صدد رفع معضلات و مشکلات آن برآیند تا علاوه بر ایفای نقش مهمی که دارد با جاذبه و زیبایی بیش تر سبب دل انگیزی محیطی گردد.

منابع و ماخذ:

- ۱- بحرینی، سیدحسین. (۱۳۷۷). فرایند طراحی شهر. تهران: دانشگاه تهران.
- ۲- بحرینی، سیدحسین. (۱۳۷۸). تحلیل فضاهای شهر. انتشارات دانشگاه تهران.
- ۳- فاطمی، سید ابوالحسن. (۱۳۸۰). سیمای گردشگری استان همدان.
- ۴- شکویی، حسین. (۱۳۷۵). اندیشه های نور در فلسفه ی جغرافیا. تهران: انتشارات گیتاشناسی.
- ۵- نظریان، اصغر. (۱۳۷۷). جغرافیای شهری ایران. تهران: انتشارات پیام نور.